
ВІКТОР МУСІЯКА: ЛЮДИНА, ВЧЕНИЙ, ГРОМАДЯНИН

Володимир ГОЛОВКО,
старший науковий співробітник
Інституту історії України НАН України,
позаштатний експерт з
зовнішньополітичних питань Центру Разумкова,
кандидат історичних наук

У Давній Греції був звичай на могильному камені публічної людини вибивати лише одну дату. Не роки народження та смерті, а апогей – рік найвизначнішого досягнення померлого. Можливо, що для Віктора Мусіяки такий апогей – це 28 червня 1996р. – день народження Конституції України.

22 липня 2019р., коли він пішов з життя, мас-медіа не домовляючись рясніли заголовками “помер співавтор української Конституції”. Безумовно, з такою оцінкою вагомої ролі внеску Віктора Мусіяки в сучасне українське державотворення важко не погодитися. Утім, постать його особистості є значно ширшою за конституційний процес. Варто, щоб в Історії був зафіксований увесь спектр талантів цієї людини, її вплив на суспільно-політичне життя, освіту, формування правової культури в нашій державі. Цьому, власне, і присвячена ця біографічна розвідка¹.

У біографії В.Мусіяки є майже містичний збіг. Він народився рівно за 50 років до дня ухвалення Конституції України – 28 червня 1946р. Тоді в родині Лаврентія Антоновича та Анастасії Сергіївни Мусіяк, у яких вже було п’ятеро дітей, народилися два хлопчика-близнюки. На жаль, за кілька місяців один з них помер. Наразі важко сказати, як ця родинна трагедія вплинула на характер Віктора. Однак, судячи зі сповідуваних ним етичних принципів та вчинків, можна припустити, що він намагався прожити гідно та зробити максимально багато, начебто за двох.

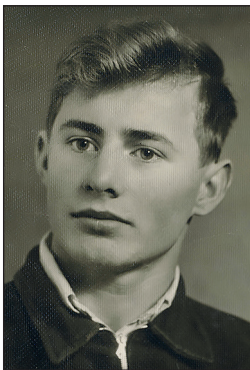
¹ Автор щиро вдячний за допомогу у підготовці тексту родині В.Мусіяки – дружині Галині Сергіївні, донькам Анастасії та Марії; співробітникам Центру Разумкова, правникам В.Сущенку, Р.Ханик-Посполітак та В.Посполітаку.

Місце народження В.Мусіяки – маленьке степове селище Безводне (раніше звалося Циридарівка) у Миколаївській області. За кілька років родина переїжджає до села Кринички, розташоване у 30 км від Миколаєва. Саме по собі це селище мало особливу історію. Первісно воно було засноване як німецька католицька колонія, що мала назву Шенфельд. Наприкінці Другої світової війни, відступаючи, німецько-фашистські війська вивезли більшість місцевого населення до Західної Польщі, а згодом вони були репатрійовані до СРСР, звідси, у Сибір². У 1946р. населений пункт був перейменований на сучасну назву Кринички.

Батько, Лаврентій Антонович, з 1948р. очолив місцевий колгосп, тоді як мати, Анастасія Сергіївна, працювала звичайною колгоспницею. Л.Мусіяка відходить від справ у 1957р., коли на базі Криничанського колгоспу та МТС був створений радгосп “Криничанський”. Фактично тоді була утворена, сучасною мовою, багатогалузева агрокомпанія.

У 1960-х роках радгоспом виділялися значні кошти на соціальну інфраструктуру: у Криничках було дві бібліотеки, будинок культури і навіть виходила багатотиражна газета “Степовий маяк”³. Була збудована нова будівля школи. Варто додати, що 1960-ті роки були періодом “відлиги”, коли радянський режим намагався набути “людських” рис. У ті роки спостерігалось, хоча й слабке, але все ж таки пожвавлення української культури. Усе це припадало на юність В.Мусіяки і явно та неявно впливало на його становлення як особистості.

Віктора серед однолітків відзначало надзвичайне захоплення шахами. Він брав участь у змаганнях і посідав переможні місця. У майбутньому він стане віце-президентом Федерації Шахів України. За відгуками його колег, В.Мусіяка

відзначався “шаховим мисленням” – продумував свої слова та кроки наперед, був вдумливим і мав неабияку витримку. Водночас він мав потужний мистецький хист. Будучи школярем, Віктор брав найактивнішу участь у художній самодіяльності. Одним з його зіркових номерів було читання українських гуморесок С.Олійника та П.Глазового. Селяни спеціально ходили до клубу “послухати малого Мусіяку”. А коли Віктор у 1964р. закінчив з відзнакою Криничанську школу, то він здивував батьків своїми життєвими планами. Серед них основним був вступ до театрального училища, хоча розглядався варіант й медичного.

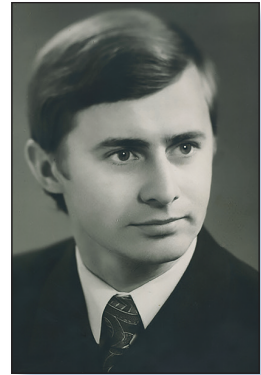
² Дробний В. Коротка історія села Кринички, 2007р., с.40.

³ Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область, 1971р., с.562.

Однак ці плани були відкладені – спочатку він мав відслужити в армії. Перед тим Віктор встигає попрацювати фрезерувальником на Миколаївському суднобудівному заводі ім.61-го комунара.

До лав радянської армії його призивають до ракетних військ. Служив він на території Української РСР. Під час служби в радянському війську, В.Мусіяка “забуває” про театр та хоче отримати юридичну освіту, щоб боротися за справедливість. Наразі не відомо, що там відбулося, але саме в той період у нього сформувалося те, що відзначали колеги як “внутрішнє прагнення справедливості”.

Після демобілізації у 1968р. В.Мусіяка працював на Ольшанському цементному заводі та в рідному радгоспі “Криничанський”. Одночасно з роботою готувався до вступу до вищого навчального закладу. Отже, у 1969р. хлопець зі степового селища з південно-західної межі України їде до великого міста на північному сході – до Харкова, де вступає до Харківського юридичного інституту (ХЮІ, зараз Національний юридичний університет ім.Я.Мудрого).

Для пояснення цього вибору треба зануритися у контекст доби. Тоді у СРСР загалом було декілька юридичних інститутів – Саратовський, Свердловський, Харківський, Всесоюзний заочний юридичний інститут у Москві. Вони суттєво відрізнялися від юридичних факультетів університетів. До інституту можна було поступити лише за направленням обкомів компартії.

Значний вплив на становлення В.Мусіяки справили професори ХЮІ. Тогочасною специфікою було те, що багато хто з викладацького складу були учасниками Другої світової війни, серед яких чимало було важко поранених. Колишні випускники Інституту згадують, що педагоги намагалися їм “прищеплювати” бажання бути справедливими і чесними, а також дотримуватися гуманних цінностей. Для людей, які пройшли війну, обов’язкова марксистсько-ленінська ідеологія була сама собою, а морально-етична складова – окремо.

Студентська група, у якій був В.Мусіяка, була дружньою і згуртованою. Про це зокрема свідчить такий епізод. Одного зі студентів, єврея за національністю, хотіли виключити з ХЮІ через те, що його родина виїхала до США. Сам студент хотів залишитися в СРСР, однак за неписаними нормами того часу був підготовлений наказ видати йому “вовчий квиток”. Утім група виступила на захист і переконала адміністрацію не робити цього. Також відзначимо, що в подальшому випускники з курсу В.Мусіяки стабільно зустрічалися кожні п’ять років.

У ХЮІ була досить активною наукова діяльність. Працювало Студентське наукове товариство, професори організовували неформальні наукові гуртки. В.Мусяка пішов на гурток цивільного права та брав участь у щорічних наукових конференціях. Це мало прямий вплив на вибір ним юридичної спеціалізації. 90% випускників юридичних інститутів СРСР йшли працювати помічниками прокурорів і суддів, слідчими МВС та КДБ, 10% – у нотаріуси та адвокати. Одиниці, найкращі студенти вступали до аспірантури, щоб займатися науково-педагогічною роботою. Саме цим шляхом і пішов В.Мусяка. За три роки він підготував дисертацію “Солідарна відповідальність за спільне заподіяння шкоди” і захистив її у 1976р., ставши у 1977р. кандидатом юридичних наук.

У тому ж 1976р. відбулася ще одна надважлива подія у житті В.Мусяки. Його сусід по гуртожитку познайомив його з Галиною, студенткою Харківської консерваторії, яка стане його супутницею на все життя. Однак початок їх відносин був не досить вдалим. Призначивши Галині перше побачення, Віктор на нього не прийшов. За трагічним збігом обставин він був змушений терміново поїхати додому, у Миколаївську область на поховання сестри. Повідомити Галину про перенесення зустрічі не було жодної можливості. Утім повернувшись, він зміг усе владнати.

У ХЮІ В.Мусяка проходить усі кар’єрні щаблі – був старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедри, деканом заочного факультету, проректором з учбово-методичної роботи. Був членом КПРС, заступником секретаря парткому Інституту.

У 1986р. Віктор був нагороджений медаллю “За трудову відзнаку”. Колеги, хто знали його в ті роки, відзначали, що його кар’єрний ріст відбувався органічним шляхом – він не займався інтригами, не йшов “по головам”. Його відзначала працьовитість та гіпервідповідальність: якщо давали якесь завдання, навіть складне чи невдячне, він ніколи не відмовлявся і робив максимально, що міг.

Наприкінці 1980-х років радянське суспільство почало гарячково засвоювати азбуку ринкових відносин. І тут наукова спеціалізація В.Мусяки – цивільне право – стала надактуальною. У 1991р. він створив та очолив кафедру правових засад підприємництва і фінансового права ХЮІ. Наступного року став професором. Однак нові перспективи та можливості заробляти гроші не затьмарювали йому очі, він продовжував дотримуватися свого морально-етичного кодексу.

На початку 1990-х років В.Мусіяка підтримував курс на суверенізацію України. Займаючись юридичною наукою, він дуже добре бачив вади радянської системи. Коли в серпні 1991р. у Москві відбувся заколот ДКНС (більше відомий за російською аббревіатурою ГКЧП), В.Мусіяка на знак протесту склав партійний квиток. А розвал Радянського Союзу він вважав закономірним і сподівався, що це створює можливості для нової України.

Утім, перші два роки незалежності були надважкими. Через поглиблення соціально-економічної кризи на політичному обрії з'явився ризик лівого реваншу. Тоді В.Мусіяка вирішив йти у велику політику. Він відчував, що мав сили та енергію змінити щось на краще в молодій Українській державі.

На березень 1994р. були призначені позачергові парламентські вибори. В.Мусіяка висунув свою кандидатуру в народні депутати по одномандатному округу №378 м.Харкова. Його головним суперником була А.Александровська – кандидат від КПУ. 27 березня у першому турі голосування вона набрала 14,7%, або 8 375 голосів, а В.Мусіяка – 18,5%, або 10 553 голосів. У другому турі він отримав 25 918, або 52,8% голосів, проти 20 000, або 40,7% у опонентки⁴.

У Парламенті В.Мусіяка працював у Постійній комісії з питань правової політики і судово-правової реформи, також був членом Контрольної комісії Верховної Ради з питань приватизації. Відразу виявив себе людиною, здатною до компромісів, якщо вони потрібні для спільної справи, але до певної межі, яку він точно не переїде.

Спочатку В.Мусіяка був позафракційним депутатом, а згодом вступив до депутатської групи “Реформи”, яка належить до правоцентристських сил. З одного боку, вона протистояла лівим у їх прагненні втягувати Україну до проросійських інтеграційних проєктів. Наприклад, “Реформи” разом з групою “Державність” та фракцією Народного Руху України у 1995-1996рр. неодноразово зривали спроби лівих партій приєднатися до Міжпарламентської асамблеї СНД (це відбудеться лише у 1999р.).

З іншого боку, “Реформи” займали принципові позиції у відносинах з Президентом Л.Кучмою. У рамках Конституційної угоди той отримав широкі

⁴ Регіони України. Хроніка та керівники. Том 2. Харківська область, 2002р., с.35, 37.

можливості впроваджувати законодавчі новації через укази. Верховна Рада мала право накладати вето на них. Власне, група “Реформи” була ініціатором накладання більшості вето на президентські укази. Однак на відміну від лівих, які виходили з ідеологічних настанов, тут переважали саме професійні мотиви. У кулуарних переговорах з президентською командою представники “Реформ”, щоб уникнути цих проблем, пропонували надавати їх депутатській групі проекти указів на попередню експертизу⁵.

Вихід був знайдений у впровадженні посади постійного представника Президента України у Верховній Раді. Ним у листопаді 1995р. і став член групи “Реформи” В.Мусіяка. До речі, тоді ж була впроваджена посада представника Кабінету Міністрів у Верховній Раді – ним став перший віцепрем’єр-міністр П.Лазаренко. Напередодні призначення Л.Кучма перебував у Харкові і зустрівся там з В.Мусіякою, щоб особисто переговорити з ним.

В.Мусіяці довелося створювати новий державний інститут, який мав стати містком між різними гілками влади. Зокрема, в Положенні про Постійного представника Президента України у Верховній Раді (затвердженому 27 грудня 1995р.) до його функцій належало відстоювання інтересів Глави держави під час розгляду законів, які спрямовуються йому на підпис, та під час накладання вето на його Укази, а також брати участь у розробці нормативно-правових актів, що вносить Президент до Верховної Ради. При цьому в Адміністрації Президента (тоді її очолював Д.Табачник) для забезпечення діяльності представника було передбачено формування спеціального управління. Але Д.Табачник, який ревно ставився до будь-яких можливих конкурентів за владу, намагався саботувати цю норму. Зокрема із властивою йому дріб’язковістю, заборонив виділяти представнику Президента України у парламенті приміщення та робочий автомобіль.

Утім, В.Мусіяка на це не зважав, не це було приводом для конфліктів. Адже коли він став народним депутатом, то скромно проживав у готелі “Москва” (нині “Україна”), а родина залишалася у Харкові. Готельний номер був досить скромним – працювати доводилося за журнальним столиком. По Києву він нерідко їздив громадським транспортом. Люди його впізнавали, часто розпочинали обговорювати політичні питання, просити поради чи допомоги. Цей підхід у ньому залишався й надалі – як розповідають близькі, він не користувався пенсійним посвідченням у громадському транспорті, сплачуючи за проїзд на загальних засадах. Подібне ставлення до матеріальних благ давало свободу дій та висловлення своєї думки – будучи представником Президента він виступав своєрідним “внутрішнім опозиціонером” у команді Л.Кучми.

⁵ Тижневий інформаційно-аналітичний огляд. Проблеми політики, економіки, безпеки, міжнародних відносин. 26 листопада – 2 грудня, БФ “Співдружність”, 1995р.

Ключовим завданням для В.Мусіяки на посаді Постійного представника Президента України у Верховній Раді було прискорення процесу підготовки нової Конституції. Адже у 1995р. нова держава, яка вже існувала чотири роки, продовжувала функціонувати на засадах дещо підкорегованої концепції Української РСР. За зрозумілими мотивами ліві сили, яким ще вбачалася “влада Рад”, ця ситуація влаштовувала. Тоді як для Л.Кучми це був інструмент боротьби за владу. Згідно з Конституційною угодою “Про основні засади діяльності державної влади та місцевого самоврядування в Україні до прийняття нової Конституції” (укладена 8 червня 1995р. між Президентом і Верховною Радою) новий Основний Закон мав бути ухвалений за рік⁶.

У протистоянні гілок влади, яке уособлювали Л.Кучма та О.Мороз, В.Мусіяка неодноразово опинявся на політичній “лінії вогню”. Наприклад, 6 лютого 1996р. він виголосив “звернення Президента до Верховної Ради”, у якому Л.Кучма жорстко розкритикував депутатський корпус за неналежне законодавче забезпечення реформ. Особисто цього робити Президент не хотів, навіть більше – уникнув попередньої розмови з О.Морозом, який намагався скорегувати, пом’якшити звернення. Після того, як В.Мусіяка виголосив текст, деякі депутати намагалися на ньому вимістити своє невдоволення президентськими претензіями. Тому О.Морозу довелося їх заспокоювати та нагадувати: “Звернувся Президент, а не представник Президента, і запитання будемо задавати Президенту, коли він прийде сюди з річною доповіддю”⁷.

Конституційний процес вийшов на фінішну пряму весною 1996р. 11 березня Конституційна комісія схвалила проект Конституції і внесла його у Верховну Раду, хоча О.Мороз виступав за продовження консультацій. Л.Кучма наполягав на невідкладному розгляді, і В.Мусіяці довелося докласти значних зусиль для “проштовхування” проекту. Можна також нагадати, що на той час комуністи намагались організувати “упереджувальний

⁶ Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80>.

⁷ Стенограма 17-го засідання П’ятої сесії Верховної Ради України II скликання 6 лютого 1996р. – Верховна Рада України, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3794.html>.

референдум”, на який хотіли винести базові питання, і лише отримавши всенародну відповідь доробляти текст Конституції – соціально-економічний лад (капіталізм чи соціалізм), символіку (тризуб чи серп і молот), мову (державний статус російської мови), скасування інституту Президента. Так, у контексті останнього, газета “Дзеркало тижня” описувала головну мету лівих наступним чином: “без Президента легше буде у новій Конституції відновити радянську владу, а там і до Сибіру для антирадянщиків недалеко, тим більше, “союз братських народів” мариться і навіть намічається як досить можливий в особі товариша Зюганова”⁸.

Розгляд конституційного проекту в першому читанні вдалося запустити 17 квітня. Для прискорення та упорядкування роботи 5 травня була сформована депутатська Тимчасова комісія для доопрацювання тексту Основного Закону. Тоді В.Мусіяка разом з її головою М.Сиротою майже щодня зустрічалися з Л.Кучмою для обговорювання статей проекту Конституції. В.Мусіяка у 2018р. згадував: “Наші розмови з Президентом були важкі, оскільки його “накачували” – Дмитро Табачник, інші зацікавлені особи з оточення – проти всього, що пропонувала депутатська комісія. Мені розповідали, що Табачник говорив президенту, мовляв: “Мусіяка не представник президента в парламенті, а представник парламенту при президенті”. Але часто наші з Сиротою аргументи схиляли Кучму до сприйняття змісту відповідних статей проекту, пропонованого комісією”⁹. В одному із своїх інтерв’ю 2012р. В.Мусіяка розповідав: “При обговоренні ми сказали, що брали за основу два механізми, які є у Конституції США і у Франції. Я йому говорив: “Леонід Данилович, ну давайте ми американську систему візьмемо повністю – що президент буде і главою виконавчої влади. Не треба прем’єр-міністра. Він думав-думав і сказав: “Робіть так, щоб був оцей європейський досвід врахований””¹⁰. А у 2017р. В.Мусіяка остаточно розставив акценти: “Незважаючи на, часом гострі, суперечки щодо конкретних положень проекту, коли аргументи “за” чи “проти” Президент вважав переконливими – він на них погоджувався. Тому, попри негативну публічну риторику щодо окремих положень Конституції, Президент Л.Кучма є, по суті, одним із спів-авторів чинного тексту Конституції”¹¹.

⁸ Г.Зюганов – лідер Комуністичної партії РФ, який мав шанси стати новим президентом Росії у 1996р. Див.: Скачко В. Леонид Кучма – как зеркало всеукраинского референдума. И всего остального... – Дзеркало тижня, №8, 23 лютого - 1 березня 1996р., https://zn.ua/internal/leonid_kuchma_kak_zerkalo_vseukrainskogo_referenduma_i_vsego_ostalnogo.html.

⁹ Рогачук Д. Погрози, шампанське і зламаний телефон. Як народжувалася Конституція України. – Українська правда, 28 червня 2018р., <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2018/06/27/7149646>.

¹⁰ Мусіяка: Кучма відмовився очолювати виконавчу владу. – TVi, 27 червня 2012р., <https://www.youtube.com/watch?v=xGxGu39fjTk>.

¹¹ Антологія конституційного процесу в сучасній Україні. – Центр Разумкова, 2017р., с.24.

4 червня проект Конституції, доопрацьований депутатською Тимчасовою комісією, був ухвалений у першому читанні 258-ма голосами. При цьому виникла недовіра між депутатським корпусом і Президентом: парламентарі побоювалися, що після прийняття проекту за основу Л.Кучма винесе його на референдум. Президент публічно спростував ймовірність такого сценарію. Але 26 червня Л.Кучма видав Указ про проведення 25 вересня 1996р. всеукраїнського референдуму щодо проекту Конституції, підготовленого Конституційною комісією, а не схваленого Парламентом у першому читанні. В.Мусіяка описував ситуацію так: “26 червня 1996 року Леонід Кучма провів засідання Ради регіонів, потім зібрав Раду національної безпеки. Настрій я мав далеко не піднесений, адже президент прийняв рішення провести у вересні референдум щодо Конституції. Причому по тексту, який впроваджував суперпрезидентські повноваження, а не по більш демократичному варіанту, який підготувала парламентська Тимчасова спеціальна комісія з доопрацювання проекту Конституції”¹². Тому він на знак протесту заявив про відставку з посади Постійного представника Президента у Верховній Раді і того ж дня був оприлюднений відповідний Указ – ось з цим Д.Табачник не забарився.

Звільнившись, В.Мусіяка не робив гучних заяв, не намагався заробити на цьому політичний капітал. Пізніше, в жовтні 1996р., відповідаючи на питання нардепа від КПУ, чи не жалкує він, що полишив посаду представника Президента, дав таку відповідь: “Я взагалі не жалію відносно, скажімо, того, що...на якійсь посаді був і приходиться з неї йти, тому що на ту посаду я пішов виключно ... маючи можливо через міру романтичне якесь уявлення про можливість впливу на ... налагодження нормальних взаємовідносин між Верховною Радою і Президентом. Хоча мені здається в якійсь мірі все-таки щось робилося і десь ми знаходили оцей, скажімо, стриженьок, на якому ми могли співпрацю між Президентом і Верховною Радою творити... Я не жалію ... відносно свого кроку у мене немає ніяких ... сумнівів, що інакше можна було б поступити. Інакше не можна було поступити...”¹³. Колега В.Мусіяки по групі “Реформи” О.Єльяшкевич згодом зазначить, що відставка справила запобіжний вплив на Адміністрацію Президента, щоб не поглиблювати конфлікт з Парламентом і врешті-решт – “охолила гарячі голови”¹⁴.

¹² Рогачук Д. Погрози, шампанське і зламаний телефон. Як народжувалася Конституція України.

¹³ Стенограма 20-го засідання Шостої сесії Верховної Ради України II скликання від 3 жовтня 1996р., ч.3. – Верховна Рада України, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3926.html>.

¹⁴ Там само.

Формальне звільнення від обов'язків представника Президента не означало, що В.Мусіяка перестав підштовхувати конституційний процес. Поряд з цим він вносив і відстоював свої правки. Вони стосувалися питань, які роз'єднували сесійну залу, наприклад, формулювання в Конституції “права приватної власності”¹⁵ чи повноважень Президента¹⁶.

Рано-вранці 28 червня О.Мороз привітав В.Мусіяку з днем народження: “Вікторе Лаврентійовичу! Від імені всіх присутніх вітаю вас із 50-річчям! ... Хочу від імені всіх присутніх у цей ювілейний день побажати вам відсвяткувати ще багато-багато ювілеїв. Знаменно, що ви мали щастя народитися в той день, коли (дай Боже!) буде прийнята Конституція України”. Попри напружену ситуацію через брак часу (засідання йшло другу добу безперервно), О.Мороз надав В.Мусіяці можливість виступити з реплікою. І він сказав: “Шановні колеги! Велика вам подяка. Я дуже зворушений, але все-таки не боюся сьогодні бути нескромним. Я прошу вас: зробіть мені подарунок, якого не мав ніхто”¹⁷. Тоді ж народний депутат і письменник В.Яворівський привітав В.Мусіяку віршем: “Півстоліття Мусіяці, комуністів б'єм по с...і!”. Але той його швидко зупинив: “Ти що! Нам їхні голоси потрібні! Мовчи, а то вони образяться і не будуть голосувати”¹⁸.

Отже, вранці 28 червня 1996р., у 50-річчя В.Мусіяки, Україна отримала Конституцію. “За” проголосував 321 народний депутат. Згодом визначальна роль В.Мусіяки була відзначена званням “Заслужений юрист України”. Однак його внесок був значно більшим – тоді на кону стояло збереження української державності: було відомо, що між П.Симоненком та лідером російських комуністів Г.Зюгановим була досягнута негласна домовленість: у разі перемоги останнього на президентських виборах у Росії, розпочати процес відновлення Радянського Союзу. Другий тур виборів мав пройти 3 липня 1996р., і у Г.Зюганова були великі шанси перемогти хворого Б.Єльцина, який до того ж 27 червня був доставлений у реанімацію. Відповідно, це був один з факторів, який підштовхував Л.Кучму йти на компроміси, а саме В.Мусіяка був тією фігурою, яка могла їх забезпечувати. У цьому світлі стає більш змістовною знаменита фраза, виголошена Президентом, коли той приїхав до Верховної Ради привітати народних депутатів: “Україна сьогодні відбулася”¹⁹.

¹⁵ Див.: Стенограма 104-го засідання П'ятої сесії Верховної Ради України II скликання від 24 червня 1996р. – Верховна Рада України, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3884.html>; Стенограма 107-го засідання П'ятої сесії Верховної Ради України II скликання від 27 червня 1996р., ч.1. – Верховна Рада України, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3887.html>.

¹⁶ Стенограма 107-го засідання П'ятої сесії Верховної Ради України II скликання від 27 червня 1996р., ч.2. – Верховна Рада України, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3888.html>.

¹⁷ Стенограма 107-го засідання П'ятої сесії Верховної Ради України II скликання від 27 червня 1996р., ч.3. – Верховна Рада України, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3889.html>.

¹⁸ Рогачук Д. Погрози, шампанське і зламаний телефон. Як народжувалася Конституція України.

¹⁹ Докладно див.: Головка В. Владу створюють... Політична біографія Леоніда Кучми, 2018р., с.110-111.

Утім, 28 червня, після того як з плеч впав важкий тягар, В.Мусіяка не думав про свої заслуги. Трохи відіспавшись після важкої ночі, він провів день з родиною, яка приїхала привітати його з ювілеєм.

Уже з вересня 1996р. у політичній кар'єрі В.Мусіяки починається новий етап. На той час звільнилося місце заступника голови Верховної Ради – попередній віце-спікер О.Дьомін був призначений очільником Харківської ОДА. До речі, це відбулося без погодження з О.Морозом і додало напруженості в його відносинах з Президентом. 12 вересня у Верховній Раді було проведене рейтингове голосування щодо 12 кандидатів на посаду віце-спікера, їх висунули всі депутатські групи, крім комуністів і соціалістів, щоб уникнути звинувачень у надмірній концентрації повноважень. В.Мусіяка, висунутий групою “Реформи”, отримав 165 голосів, посівши третє місце. Проти проголосували 100 нардепів, переважно лівих. Перше місце було у В.Симоненка, висунутого групою “Незалежність”, а друге – у А.Татарінова від “Міжрегіональної депутатської групи”.

Далі О.Мороз мав запропонувати кандидатуру на другий раунд голосування. І він зупинив свій вибір на В.Мусіяці, який підтримував принципово інші ідеологічні позиції. Представляючи 3 жовтня його кандидатуру, спікер відзначив: “...я хотів би сказати, що особисто глибоко поважаю Віктора Лаврентійовича за виключну порядність, принциповість, вміння відстоювати свою позицію. І важливо те, що він її має. Але теж важливо, що ця позиція завжди базується на основі закону і Конституції”²⁰.

Виступаючи перед депутатським корпусом, В.Мусіяка своїм головним завданням на посаді визначив упорядкування та підвищення ефективності законотворчого процесу у Верховній Раді. Тоді нормативно-правовій сфері була властива внутрішня суперечність і хаотичність. В.Мусіяка слушно відзначав: “...ситуативно звертається до нас Президент, Кабмін, десь інші суб’єкти законодавчої ініціативи. Ми приймаємо ці законодавчі акти, зовсім не думаючи про те, що треба їх співвідносити, узгоджувати і системно розглядати... Потоки проектів по лінії парламенту, Президента і Уряду і інших суб’єктів законодавчої ініціативи досить часто не зливаються в загальне русло і створюють затори або вакуум, поглинають, поглиблюють таку негативну тенденцію в нашій діяльності і взагалі в суспільстві і як інфляція нормативно-правового матеріалу. Величезна кількість, але дія їх майже нульова дуже часто буває”²¹.

²⁰ Стенограма 20-го засідання Шостої сесії Верховної Ради України II скликання від 3 жовтня 1996р., ч.3. – Верховна Рада України, <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3926.html>.

²¹ Там само.

Серед інших своїх пріоритетів він виокремив забезпечення прав людини, удосконалення структури та повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування (зокрема, законів про Верховну Раду України, про Кабінет Міністрів, про державні адміністрації, про Президента України, про місцеве самоврядування, про Регламент Верховної Ради, про Раду національної безпеки і оборони України, про Конституційний Суд), створення правового механізму регулювання ринкової економіки.

Під час обговорення кандидатури В.Мусіяки не було висловлено жодних критичних зауважень. За підсумками таємного голосування, за нього віддали голоси 277 народних депутатів, “проти” – 55, один бюлетень був визнаний недійсним у зв’язку з надписом “Вітаю”, ймовірно, так пожартував О.Мороз. Утім, якщо останній розраховував на щось більше, то марно – в один день з голосуванням по кандидатурі заступника голови Верховної Ради відбулося голосування, ініційоване лівими щодо суддів Конституційного Суду. У процедурі взяли участь лише 216 нардепів. Зокрема група “Реформи” не поступилася своїми принципами, вважаючи, що спочатку необхідно ухвалити закон про Конституційний Суд, а потім формувати вже його склад, – рішення у стилі В.Мусіяки.

Обійнявши нову посаду, В.Мусіяка отримав вітання від Л.Кучми. І вирішив у відповідь зробити “дзвінок чемності”. Але той неочікувано запропонував зустрітися. Їх розмова розпочалася зі слів Л.Кучми, що вони давно не бачилися і у цьому винні обидва, – з вуст Президента це максимально допустима форма вибачення. Однак їх зустріч мала й прагматичний аспект: адже попередник О.Дьомін поміж іншого виступав каналом комунікації між двома першими особами держави – президентом і спікером. Відтепер цю з функцію мав виконувати В.Мусіяка, вибудувавши гарні дипломатичні відносини зі спікером О.Морозом і віце-спікером О.Ткаченком.

На високій державній посаді жити на два міста В.Мусіяка вже не мав можливості. У той період він погоджується на отримання квартири у столиці. Водночас відмовляється від державної охорони. Примітну деталь розповіли близькі – В.Мусіяка категорично заборонив своїй родині, яка була змушена переїхати до Києва, користуватися службовим автомобілем.

В.Мусіяка був представником нелівих сил у керівництві Верховної Ради, проте реалізовував власне бачення державотворчого процесу. Наприклад, він уже в жовтні виступив одним із співавторів Закону “Про Кабінет Міністрів України”, в якому політична система мала еволюціонувати в бік парламентської республіки. У законопроекті містилася норма, що повторне відхилення програми діяльності Кабміну автоматично передбачало його відставку.

У жовтні, за кілька тижнів після обрання заступником, В.Мусіяка знову опинився на політичній “лінії вогню”. Між Л.Кучмою та О.Морозом зросло

протистояння навколо законопроекту щодо місцевого самоврядування. Тоді соціалісти фактично намагалися надолужити втрачене під час конституційного процесу, хоча б частково відродити “владу рад”, яка в Конституції не передбачена. 29 жовтня спікер ініціював створення Тимчасової комісії з доопрацювання проекту закону на чолі саме з В.Мусіякою. Серед мотивів О.Мороза, ймовірно, було те, що його заступник принципово не погодиться на просування до закону норм, які суперечать Конституції, а також не піде на сумнівні, “сепаратні” домовленості з Президентом. Нарешті, тим самим О.Мороз намагався розсварити його з частиною нелівих сил.

Ставка О.Мороза зіграла лише частково. На своїй позиції В.Мусіяка часто вдавався до публічної полеміки з президентською командою, яка мірою посилення своїх позицій надавала дедалі більшої переваги “політичній доцільності” всупереч правовим нормам. Прикладом цього стало повторне вето Президента на Закон про місцеві держадміністрації, хоча перше вето було подолане конституційною більшістю. Він був зобов’язаний цей Закон підписати та опублікувати, а потім уже звертатися до Конституційного Суду з зауваженнями²². Втім, В.Мусіяка виявився фігурою, навколо якої намагалися об’єднатися значна частина нелівой опозиції до Л.Кучми.

2 квітня 1997р. відбулася презентація виборчого блоку “Християнсько-демократичного союзу “Вперед, Україно!”. До його складу увійшли депутатська група “Реформи”, Християнсько-демократична партія, ВО “Громада”, Християнсько-народний союз та низка громадських організацій – Всеукраїнська федерація профспілок “Наше право”, “Християнсько-демократичний союз України”, ГО “Молода Україна”, Всеукраїнський благодійний фонд “Українська перспектива”. В.Мусіяка став одним з лідерів блоку, поряд з В.Пинзеником (на той час віце-прем’єр) та С.Соболевим (на той час глава групи “Реформи”). “Вперед, Україно!” стала претендувати на роль “третьої сили” в українській політиці. Зокрема критикувалися спікер О.Мороз, прем’єр П.Лазаренко та Президент Л.Кучма за імітацію політичних конфліктів, що унеможливлювало проведення необхідних реформ. Крім того, Президент звинувачувався у спробі реалізувати в Україні “білоруський варіант”.

²² Віктор Мусіяка: “Нас втягують у політичні ігри”. – День, №115, 5 липня 1997р.

Найбільш знаковий період роботи В.Мусяки на посаді заступника голови Верховної Ради припав на вересень 1997р. Тоді ситуація склалася таким чином, що спікер О.Мороз і перший віце-спікер О.Ткаченко були на стаціонарному лікуванні, і В.Мусяці довелося самому вести засідання Парламенту. При цьому стиль ведення суттєво відрізнявся від О.Мороза, який дотримувався жорсткої, безкомпромісної, навіть авторитарної лінії і при цьому надавав перевагу лівим політсилам. Напроти, В.Мусяка був толерантним і уміло балансував між лівими та правими депутатськими групами, хоча у своїх публічних виступах і визнавав, що йому бракувало досвіду управління залом. І до речі, м'який стиль віце-спікера проявив феномен, що деякі депутатські групи без кулуарних домовленостей чи “підказок” з боку О.Мороза не мали власної позиції щодо ключових питань політичного порядку денного. Таким чином В.Мусяці вдалося зрушити з мертвої точки питання ухвалення нового закону про вибори народних депутатів.

На цей період припало загострення протистояння частини депутатського корпусу з Президентом, яке могло перерости у глибоку політичну кризу. На початку вересня Комітет з правової політики та судово-правової реформи ухвалив рішення про початок імпичменту Л.Кучми (підстава – трикратне накладання вето на ухваленій Парламентом Закон про місцеві державні адміністрації). В.Мусяка звів нанівець цю спробу загострити ситуацію. При цьому він оперував юридичними та суцільно раціональними, а не ідеологічними аргументами: називаючи ініціативу безперспективною, В.Мусяка вказував, що немає закону, який регламентує процедуру імпичменту²³, і прямо заявив, що рішення Комітету має “політичне забарвлення”²⁴.

За підсумками вимушеного спікерства В.Мусяка став розглядатися як перспективний політик. Зокрема його прізвище стало фігурувати серед можливих кандидатів у президенти України на виборах 1999р. від нелівої опозиції. Відповідно, навколо нього посилилася політична боротьба та інтриги. Повернувшись до штурвалу Верховної Ради, О.Мороз на фінальному етапі голосувань за виборчий закон домігся корекції низки чутливих моментів. Зокрема була “забута” поправка, висунута депутатською групою “Реформи”, про участь у виборах громадських організацій (у складі виборчих блоків), вона була внесена за головування В.Мусяки. “За” Закон у цілому 24 вересня 1997р. проголосували 230 народних депутатів – коли оборудка О.Мороза викрилась, то частина парламентарів висловлювалися, що не дали б своїх голосів, знаючи нові редакції ключових статей. Ось як цю ситуацію тоді

²³ Ищенко Н. Импичмент – слово не наше... Пока. – Дзеркало тижня, 18 вересня 1998р., https://zn.ua/politics_archive/impichment_slovo_ne_nashe_poka.html.

²⁴ Мостовая Ю. Когда одни не едины, другие непобедимы. – Дзеркало тижня, 5 вересня 1997р., https://zn.ua/politics_archive/kogda_odni_ne_ediny_dругие_nepobedimy.html.

оцінювали політичні аналітики: “Виведення за рамки виборчого блоку громадських організацій може суттєво відобразитися на його потенційних можливостях при виборах. Це стосується, перш за все, політичних сил нелівої орієнтації (Християнсько-демократичний союз “Вперед, Україно!”, політичний блок “Міст”, виборча коаліція “Соціальна справедливість” тощо), оскільки ліві політичні партії мають стійкий рейтинг серед населення і зможуть успішно вести передвиборчу агітацію без кооптації громадських організацій. Інші ж, окрім Народного руху України, є маловідомими серед широкого загалу виборців і могли б компенсувати цей недолік включенням до виборчих коаліцій широковідомих громадських організацій”²⁵.

Подібне політичне шахрайство принесло негативні наслідки блоку “Вперед, Україно!”, склад якого не відповідав нормам нового закону. Розпочався складний процес переформатування. Відцентрові тенденції та суперечки стали проглядатися й у базовій фракції цієї політсили – “Реформи”. Про це яскраво свідчив конфлікт навколо зміни найменування групи на “Вперед, Україно!” 24 грудня 1997р. За це проголосували 11 з 19 присутніх на засіданні членів, проте вісім – виступили категорично проти, оскільки представляли інші партійні бренди. Група опинилася на межі розколу – за три місяця до виборів це не додавало політичній силі позитиву в очах виборців.

На парламентські вибори 1998р. пішов виборчий блок партій “Вперед, Україно!”, який складався лише з двох членів – Українська християнсько-демократична партія та партія Християнсько-народний Союз. В.Мусіяка став першим у партійному списку. Одночасно він висунув свою кандидатуру на одномандатному окрузі №171 у Харкові, тоді це допускалося виборчим законодавством. Блок не подолав виборчий бар’єр у 4%, отримавши 1,73% (461,9 тис.) голосів. Одна з причин поразки – політсила не йшла на сумнівні союзи з представниками бізнес-кіл. В.Мусіяка згадував: “Я, в основному, взявся презентувати партію власними силами, власним авторитетом. У нас було скрутно з фінансами”²⁶. У мажоритарному окрузі він посів четверте місце з 23 кандидатів (виграв мандат – “самовисуванець”, а фактично кандидат від “партії влади”, підприємець В.Салигін).

Ті, хто спілкувався з В.Мусіякою у той час, відзначають, що жодних емоційних проявів через електоральну поразку у нього не бачили. Якщо переживання й були, то ззовні вони не проявлялися. Хорошою ж новиною було те, що у нього з’явився час для фундаментальної законодавчої праці. Саме на цей період припадає його робота над цивільним та цивільно-процесуальним

²⁵ Тижневий інформаційно-аналітичний огляд. Проблеми політики, економіки, безпеки, міжнародних відносин. 21-27 вересня, №148. – Благодійний фонд “Співдружність”, 1997р., с.3.

²⁶ Ющенко поповнив колекцію опозиційним брендом. – Українська правда, 25 жовтня 2001р., <https://www.pravda.com.ua/news/2001/10/25/2984717>.

кодексами, а також розробка концепції адміністративної реформи в Україні. Він попрацював на посадах головного консультанта Науково-експертного управління Секретаріату Верховної Ради та заступником директора з наукової роботи Інституту законодавства Верховної Ради.

Тоді ж він повертається до повноцінної викладацької праці. З 1999р. починає читати лекції, зокрема цивіль-

ного права в Національному університеті “Києво-Могилянська академія” на запрошення засновника та першого декана факультету правничих наук В.Суценка, який стане одним з близьких друзів В.Мусіяки. У 2000-2001рр. завідував кафедрою галузевих правових наук. Саме в цей час завершується робота факультету з акредитації бакалаврської програми та ліцензування програм підготовки магістрів і спеціалістів, які відповідали європейським стандартам. В.Мусіяка зіграв вирішальну роль у розробці програм з підприємницького права. Його колеги згадують, що студенти тягнулися до нього: їх приваблювали не лише гострий розум, але й життєва мудрість. Рідні згадують, що він ретельно готувався до кожної лекції, не дозволяючи собі “виїжджати” за рахунок старих конспектів. Утім, у разі потреби, зокрема замінити колегу, міг провести лекції й експромтом.

В.Мусіяка продовжував займатися й політикою. 6 лютого 1999р. у Києві була проведена Установча конференція зі створення партії “Вперед, Україно!” (зареєстрована Мін’юстом у травні 1999р.). В.Мусіяка був обраний її головою. Головним завданням партії, яка вважала себе спадкоємицею великої філософської традиції гуманістів, була задекларована реалізація у повному обсязі прав і свобод людини в Україні²⁷. Це відбувалося на тлі президентської кампанії. У серпні 1999р. національна рада партії підтримала кандидатуру О.Мороза. З точки зору В.Мусіяки, такий політичний союз зробив лідера Соцпартії більш центристською фігурою.

Здобувши перемогу на виборах, Л.Кучма узяв курс на збільшення своїх повноважень. У неконституційний спосіб було переформатовано Верховну Раду – т.зв. “оксамитова революція” 2000р. У ній була політична доцільність – формальне домінування лівих уже не відповідало їх реальному політичному впливу. Однак послідовному конституціоналісту В.Мусіяці це не могло бути до вподоби. Показово, що 28 лютого він від імені “Вперед, Україно!” підписав

²⁷ Політична партія “Народна Самооборона”. – Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012рр.), 2012р., с.419.

з О.Морозом Угоду про спільну діяльність з Соціалістичною партією України. На 16 квітня 2000р. Л.Кучма призначив всеукраїнський референдум, на який була висунута низка питань, спрямованих на розширення президентських повноважень²⁸. Він відбувався на засадах закону 1991р., без урахування положень Конституції 1996р. 8 квітня національна рада партії “Вперед, Україно!” поширила заяву із закликом бойкотувати плебісцит. Далі партія увійшла до складу Координаційної ради партій на захист Конституції, парламентаризму і демократії, а також виступала з ініціативою подання до Конституційного Суду України заяви про неконституційність Закону “Про всеукраїнський референдум” від 1991р.

З осені 2000р. Україна сповзає у політичну кризу – протистояння виливається на вулицю. Радикалізація торкнулася й частини членів партії “Вперед, Україно!”. 23 вересня 2000р. В.Мусіяка склав повноваження голови партії – в.о. став В.Чемерис. Далі були “плівки майора М.Мельниченка”, оприлюднені О.Морозом, який звинуватив Л.Кучму у вбивстві опозиційного журналіста Г.Гонгадзе. Без В.Мусіяки “Вперед, Україно!” у грудні 2000р. виступила одним зі співорганізаторів акції “Україна без Кучми” (разом з СПУ). Однак уже тоді піде зворотній процес – 26 грудня партія розірвала угоду з СПУ – через несумісність ліберальних ідей з соціалістичними. У лютому 2001р. її лави залишив В.Чемерис, а саму політсилу намагаються розгорнути на пропрезидентський вектор.

Офіційна підстава відходу В.Мусіяки від керівництва партії “Вперед, Україно!” – у зв’язку із обійманням посади директора Центру комерційного права. Він фінансувався за рахунок західних грантів і умовою була участь у політичній діяльності. Одним із співзасновників установи був юридичний факультет Національного університету “Києво-Могилянська академія”. До завдань Центру належало дослідження стану комерційного права в Україні та розробка нового законодавства в цій галузі.

Зважаючи на глибоку політичну кризу, В.Мусіяка не зміг довго залишатися винятково в “лоні” науково-експертної діяльності. 9 березня 2001р. на вулицях Києва відбуваються масові зіткнення активістів “України без Кучми” з правоохоронцями. На цьому фоні Президент запропонував опозиції сісти за стіл переговорів і серед можливих посередників він назвав В.Мусіяку, попередньо заручившись його згодою під час особистої зустрічі. За свідченням, тоді Л.Кучма “був у дуже роздратованому стані і не розумів, що навколо нього відбувається”. Чим важче часи у можновладців, тим більшою є потреба у них у принципових і порядних людях. Інша справа, що коли ці часи минають, пам’ять часто-густо стає короткою.

²⁸ Головка В. Україна незалежна (1990-2019). – Енциклопедія історії України. Україна-українці, т.2, 2019р.

Форум національного порятунку (ФНП), який об'єднував антикучмістські сили, відкинув пропозицію про “мирні переговори”. До речі, В.Мусіяка брав участь у деяких засіданнях ФНП і при цьому вважав, що Л.Кучма не причетний до вбивства Г.Гонгадзе²⁹. На початку червня 2001р. ідея переговорів знову опинилася “на столі”. Співкоординатор “України без Кучми” В.Черемис, колишній член “Вперед, Україно!”, зустрівся з В.Мусіякою для обговорення можливого переговорного процесу між владою та опозицією³⁰. Однак у практичну площину розмови не перейшли – розпочалася підготовка до парламентських виборів. Тоді політичної потуги набирала щойно відправлений пропрезидентськими силами у відставку перспективний В.Ющенко.

У жовтні 2001р. В.Мусіяка повернувся до керівництва партії “Вперед, Україно!”. Уже 24 жовтня він разом з В.Ющенком парафували договір про вхід партії до “Блоку Віктора Ющенка “Наша Україна”. Тоді В.Мусіяка зазначав: “Віктор Андрійович запросив нас до участі в блоці. Ми умов жодних не ставимо, питання квот ми не обумовлювали. Для нас достатньо того, що він пропагує і з чим він іде на вибори. Ми поділяємо такий підхід... Ми проголосили політичний центризм. Партія своєрідна – партія захисту прав людини. Це центральне має бути, нашими членами є велика кількість юристів”³¹.

Згодом з домовленостями з В.Ющенком погодився з'їзд “Вперед, Україно!”. А 9 січня 2002р. голови партій-учасниць підписали угоду про утворення виборчого блоку. В.Мусіяка був у перед-

виборчому списку за номером 22. На виборах 31 березня за підсумками голосування у багатомандатному окрузі блок посів перше місце, отримавши 23,57% (6,1 млн.) голосів виборців.

В.Мусіяка знову став народним депутатом України. Його прізвище згадувалося серед можливих керівників Парламенту. Несподівано 30 травня він заявив, що залишає фракцію “Нашої України” через морально-етичні проблеми з “лідерами фракції”. У ЗМІ висувалися гіпотези, що начебто це було викликане невдоволенням тим, що “Наша Україна” відмовилася підтримати його кандидатуру на посаду спікера Верховної Ради. Він відповідав, що

²⁹ Я не верю, что Кучма давал указание убивать Гонгадзе – В.Мусияка. – УНН, 29 березня 2011р., <https://www.unn.com.ua/ru/news/318293-ya-ne-viryu%2C-scho-kuchma-davav-vkazivku-vbivati-gongadze-v-musiyaka>.

³⁰ “Украина без Кучмы” готова жить с Кучмой. – Українська правда, 6 червня 2001р., <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2001/06/6/4361809>.

³¹ Ющенко поповнив колекцію опозиційним брендом. – Українська правда, 25 жовтня 2001р., <https://www.pravda.com.ua/news/2001/10/25/2984717>.

це надто спрощений підхід і що за посадами не бігає, і при цьому підкреслив, що не буде вступати до пропрезидентських фракцій “Єдина Україна” чи СДПУ(о)³². За розповідями родини, це дійсно була етична проблема, але Віктор Лаврентійович категорично не хотів публічно її озвучувати. Тому не будемо це робити й ми, лише зазначимо, що це було пов’язано з В.Ющенком.

Через відхід В.Мусіяки в політичній команді В. Ющенка був порушений баланс на користь антикучмівських сил. І від цього втратив насамперед сам лідер “Нашої України” – він тривалий час вів переговори з пропрезидентськими силами, сподіваючись на політичний альянс, але вони провалилися. Про перехід в опозицію В.Ющенко заявив лише у вересні 2002р. – явно не вистачило переговорного потенціалу, який був у В.Мусіяки. У країні стрімко стала зростати напруженість у трикутнику Кучма-Янукович-Ющенко.

Спочатку В.Мусіяка працював головою підкомітету з питань діяльності судів, судочинства та судово-правової реформи Комітету Верховної Ради з питань правової політики. Однак, очевидно, конфлікт з лідером “Нашої України” не минув безслідно: прямо на робочому місці йому стало зле і його госпіталізували – інфаркт. В.Мусіяка був прикладом стриманості, негативні емоції він переживав усередині, ось серце і не витримало.

Восени 2004р. Україна опинилася на межі громадянського конфлікту. Влада та підтримуваний нею кандидат у Президенти борячись з опозицією, яку тоді уособлювали В.Ющенко, Ю.Тимошенко та О.Мороз, перейшли грань, коли вони почали боротися із суспільством. Порушення базових громадянських свобод, наступ на свободу слова, цинічні фальсифікації під час голосування, – усе це призвело до Помаранчевої революції³³.

В.Мусіяка як правник не був у захваті від проявів прямої демократії – його було важко зустріти на Майдані. Але це не значить, що він підтримував дії влади. Тоді протистояння йшли не тільки на майданах, але й у формулюваннях юридичних формул. Ще з грудня 2002р. він працював у Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради по опрацюванню проектів законів України про внесення змін до Конституції України. Незважаючи на конфлікт з В.Ющенком у червні 2006р. В.Мусіяка стає членом Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради з питань розслідування фактів тиску на народних депутатів України з боку державних органів. Нарешті, в жовтні 2004р. переходить на посаду голови підкомітету з питань законодавчого забезпечення політичної реформи, парламентської реформи та організації парламентського контролю Комітету з питань правової політики.

³² Мусіяка ушел от Ющенко из-за проблем морали. – Українська правда, 30 травня 2002р., <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2002/05/30/4367913>.

³³ Докладно див.: Кульчицький С. Помаранчева революція, 2005р.

Упродовж другого заходу В.Мусіяки до Верховної Ради зафіксовано понад півсотні його виступів з парламентської трибуни. У той період він долучився як автор до підготовки важливих нормативно-правових актів. Насамперед, треба згадати, що він дотиснув ухвалення Цивільного кодексу. Відповідний законопроект почав розглядатися ще у грудні 1996р., однак майже п'ять років дороблявся, але був заветований Президентом Л.Кучмою. З приходом В.Мусіяки процес прискорився, і в березні 2003р. Цивільний кодекс був прийнятий остаточно. В.Мусіяка був співавтором Кодексу адміністративного судочинства України, який двічі проходив Парламент, оскільки був заветований Президентом В.Ющенком.

Потужна політична боротьба розгорнулася навколо законопроекту “Про акціонерні товариства”, розробленого В.Мусіякою за міжнародними стандартами, який мав підвищити прозорість українського бізнесу та якість корпоративного управління, на заміну безнадійно застарілого Закону “Про господарські товариства” 1991р. Проти цього законопроекту була піднята хвиля критики з боку т.зв. “червоного директорату” та фінансово-промислових груп, оскільки він демонтував кланові засади, на яких функціонувала українська економіка. Не маючи підтримки з боку провідних фракцій, шансів на ухвалення цього законопроекту не було.

Без перебільшення унікальним законодавчим внеском В.Мусіяки був Закон “Про міжнародне приватне право”, у якому він виступав співавтором. В основу був покладений швейцарський аналог, фактично це була одна з книг, вилучена на етапі прийняття з Цивільного кодексу³⁴. Відповідний законопроект був поданий у 2002р. і в листопаді 2003р. ухвалений у першому читанні. А потім у вирі політичного протистояння вже було не до нього. А з січня 2005р. у сфері зовнішньоекономічної діяльності виникла лакуна – старі законодавчі акти вже втратили чинність, а нові не були ухвалені. У червні 2005р. Закон був прийнятий остаточно і за місяць був підписаний Президентом В.Ющенком.

Велика праця була присвячена Кодексу адміністративного судочинства України (остаточно прийнятий у липні 2005р.) – тут В.Мусіяка виступив співавтором, а під час ухвалення подав 160 пропозицій. До проекту Цивільного процесуального кодексу (ухвалений у квітні 2004р.) подав майже 250 пропозицій. Важко проходив законопроект “Про нотаріат” – він двічі виносився на друге читання. В.Мусіяка подав до нього понад 360 поправок. Утім, акт так і не був ухвалений: у лютому 2006р. Верховна Рада його відхилила – депутати більше переймалися прийдешніми виборами.

Знаючи як розвивалася суспільно-політична ситуація після 2006р., зараз можна стверджувати, що тоді посилювався процес негативного відбору у

³⁴ Алієва-Барановська В. Коротка історія цивільних кодексів України. – Юридична Україна, 2015р., №3, с.8.

правлячій еліті. Наступні роки стали періодом політичної турбулентності, домінування популізму, безпринципного цинізму та правового нігілізму. У цьому світлі симптоматично виглядають результати участі В.Мусіяки в парламентських виборах 2006р. На них він відмовився шукати союзу з вождями провідних політсил і пішов номером один у передвиборчому списку партії “Вперед, Україно!”. Вона посіла останнє місце з 45 учасників.

Прогнозовану поразку В.Мусіяка прийняв традиційно ззовні спокійно, хоча його колеги помічали, що він все ж таки переживав. У червні 2006р. йому виповнилося 60 років, вік для політика ще досить продуктивний. В.Мусіяка продовжив викладати у Києво-Могилянській академії та займатися науково-експертною працею. Також він продовжував уважно слідкувати за суспільно-політичними процесами, часто виступав із коментарями у мас-медіа.

У квітні 2007р., коли Президент В.Ющенко вперше проголосив дострокові парламентські вибори (через збирання Партією регіонів та її сателітами конституційної більшості шляхом залучення “тушок”), “Вперед, Україно!” та партія Християнсько-Демократичний Союз (ХДС) проголосили створення виборчого блоку. Це давало шанс В.Мусіяці знову повернутися у велику політику. Однак він мислив значно ширше, вказував на необхідність слідувати букві та духу Конституції та виступав проти ескалації, до якої вели країну біло-синій та помаранчевий політичні табори. Наприклад, на круглому столі у Верховній Раді 5 квітня 2007р. він запропонував такий алгоритм дій:

- ✓ сісти за стіл переговорів, скасувати раніше вчинені дії (мались на увазі Указ Президента про розпуск та запит нардепів про його неконституційність);
- ✓ створити конституційну комісію, котра має внести відповідні зміни до Основного Закону;
- ✓ до травня 2007р. змінити закон про вибори, передбачивши у ньому Перехідні положення:
 - (а) провести у грудні 2007р. вибори до органів місцевого самоврядування;
 - (б) провести в березні 2008р. вибори до Парламенту;
 - (в) у червні 2008р. провести вибори Президента України³⁵.

Коли після жорсткого протистояння дострокові парламентські вибори все ж були призначені на осінь 2007р., “Вперед, Україно!” та ХДС увійшли у блок “Наша Україна – Народна самооборона”. До передвиборчого списку були

³⁵ Указ Президента України щодо розпуску Верховної Ради України V скликання є неконституційним і з ряду причин не може бути виконаним, – юристи. – Верховна Рада України, 5 квітня 2007р., <https://portal.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/10207.html>.

включені понад 40 членів “Вперед, Україно!”. Проте голова партії В.Мусіяка відмовився фактично від гарантованого проходження до Парламенту. Наприклад, його перший заступник О.Новіков був 45-м у списку і отримав депутатський мандат, усього шість членів партії стали нардепами. Сам політик згодом так пояснить своє рішення: “...під осінь 2007 року я так зрозумів, що в блок “НУНС” заганняють усі націонал-демократичні партії – деє 10-12. А ми хотіли блок із трьох партій”³⁶. Я був абсолютно не згоден із таким (широким) варіантом, тому що розумів, що це гиблий проект. До осені почали працювати нові правила щодо коаліції³⁷ – я не хотів йти туди, де треба або сидіти й мовчати, або виконувати вказівки, або складати повноваження. Мандат сам по собі взагалі не має значення. Подаючи заяву на вихід із партії, я ще раз попросив подумати над тим, чи, можливо, “Народна самооборона” йтиме на вибори самостійним об’єднанням. Але це було вже неможливо”³⁸.

У подальшому на основі “Вперед, Україно!” все-таки була створена окрема партія “Народна самооборона” на чолі з Ю.Луценком, але вже було пізно. Цей процес розпочався у 2008р. – з’їзди політсили кілька раз ухвалювали рішення про перейменування та зміну керівництва, але через політичне протистояння Міністерство юстиції у цьому відмовляло. Тобто тоді В.Мусіяка залишався головою партії номінально. Нарешті, перереєстрація була здійснена весною 2010р., в.о. лідера партії став О.Новіков.

На тлі безперервної політичної кризи В.Мусіяка поступово став лідером громадської думки у питаннях конституційного права (тоді майже кожна провідна політсила представляла власний варіант зміни Основного Закону), реформи судової системи, відповідності тих чи інших політичних ініціатив нормам Конституції. Його виступам завжди був властивий глибокий аналітичний аналіз та, як правило, певна рівно-

віддаленість від різних політсил. І це позитивно відрізнялося від надривних, емоційних та алярмістських заяв тогочасних політиків та наближених до них політичних коментаторів. При цьому він не був формалістом, “книжним черв’яком”, який оперує абстрактними формулами. Навпаки, В.Мусіяка наполягав, що не анонімна система, а конкретні політики несуть відповідальність за викривлення конституційних засад.

³⁶ Крім “Вперед, Україно!” та ХДС планувалося залучити Європейську партію.

³⁷ Імперативний мандат.

³⁸ Щепє А. Віктор Мусіяка: Вихід із кризи влади – через конституанту. – Україна молода, 6 липня 2012р., <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2102/180/74921>.

Після перемоги В.Януковича на президентських виборах 2010р., під тиском його команди Конституційний Суд скасував політичну реформу 2004р. В.Мусіяка цей крок оцінив вкрай негативно, називаючи “конституційним підлогом”: “Основний Закон зробили нелегітимним”³⁹. Пізніше він так оцінить ситуацію: “Рішення КСУ від 30 вересня 2010р. спричинило антиконституційну деформацію всієї правової бази, “легітимізувало” узурпацію влади Президентом”⁴⁰.

Далі влада винесла на політичний порядок денний питання вдосконалення Основного Закону. У травні 2012р. В.Янукович утворив Конституційну Асамблею на чолі з Л.Кравчуком. В.Мусіяку також запросили долучитися до її роботи. Він погодився з огляду на те, що вважав, що Основний Закон треба дійсно доробляти і сприймав цю структуру як засіб концентрації інтелектуальних сил для того, щоб повернути державу до конституційного русла. Втім, від самого початку висловлював скепсис щодо результативності роботи Асамблеї. Він бачив сигнали, що через неї намагаються просто протягнути та “освятити” президентські ініціативи. Крім того, у світлі прийдешніх парламентських виборів порушував питання, чи буде у Верховній Раді нового скликання 300 голосів для ухвалення нового “президентського” проекту Конституції.

В.Мусіяка не тільки критикував, але й пропонував рішення. Наприклад, перетворити наступну Верховну Раду на конститутанту: за рік вона мусила виробити та винести на всеукраїнський референдум нову Конституцію. За два місяці після плебісциту провести парламентські вибори, ще за два місяці президентські і ще за два – місцеві. Цей варіант здавався для пропрезидентських сил неприйнятним – В.Мусіяка фактично пропонував В.Януковичу йти у 2014р. (десь у лютому-березні) на дострокові вибори. Тоді як команда останнього розглядала конституційний процес під кутом зору того, як гарантовано залишити його при владі на період після чергових виборів 2015р. (зокрема перенісши голосування до Парламенту), а до того жодних ризиків для політичного режиму не бачила. Яскравий приклад того, що можновладцям варто дослухатися до мудреців, чиї теоретичні виклади є більш реалістичними, ніж обіцянки та обурення придворних політконсультантів.

5 грудня 2012р. В.Мусіяка подав Л.Кравчуку заяву про вихід з Конституційної Асамблеї. Свій крок він пояснив так: “концепція змін до Конституції вже реалізується, і вона розроблена не Конституційною Асамблеєю, а Конституційна Асамблея використовується як респектабельна завіса, при наявності антиконституційного закону про референдум, зрозуміло, що йде

³⁹ Щепан А. Віктор Мусіяка: Вихід із кризи влади – через конститутанту.

⁴⁰ Антологія конституційного процесу в сучасній Україні, с.321.

зовсім інший процес”⁴¹. Тобто режим В.Януковича намагався просунути через Асамблею власний варіант Конституції. А якщо в Парламенті не набереться 300 голосів (а прогноз В.Мусіяки справдився, правляча коаліція не змогла отримати конституційну більшість), то його хотіли винести на всенародний референдум, на якому, з огляду на розтрошену опозицію та арешти її лідерів Ю.Тимошенко та Ю.Луценка, влада отримала б необхідний результат. В іншому інтерв'ю В.Мусіяка оцінив ситуацію так: “я не знаю, що там буде приготовлено Конституційною Асамблеєю, схоже на те, що будівля, яка вже зведена з хорошим фундаментом, знищується і якусь “палатку” зводять... Її можна переносити, її можна доповнювати чим завгодно. Але ж, вибачте, будь ласка, ми щось фундаментальне маємо, мабуть, коли мова йде про державу, будувати, а не якісь тимчасові речі”⁴².

Одночасно зазначимо, що В.Мусіяка піддав критиці не лише тогочасну владу, але й опозиційні сили. Зокрема закидав, що вони влаштовують політичні ігри та торги за дрібні посади замість системної роботи: “Нормальний політик, який стоїть на державницьких засадах відповідальності передусім за все те, що він хоче робити для народу, для цієї держави, має займатися системними питаннями”. Він також констатував: “Ті, кого цікавлять мої поради, постійно виходять на зв'язок. Представників опозиції серед них не було”⁴³.

В.Мусіяка так оцінював тогочасну суспільно-політичну ситуацію: “Україна сьогодні – по суті, віртуальна держава, в якій панує квазіправова система. Формально є те, що називається Конституцією і законами, а правосуддя вершиться за антиконституційними і протизаконними прецедентами, породженими тими ж судами”. Відповідно, масові акції протесту проти свавілля режиму В.Януковича, які розгорнулися з листопада 2013р., його не здивували. Але В.Мусіяка залишався вірним своїм принципам – послідовно і щиро виступав за мирне вирішення політичних конфліктів. Утім, будучи досвідченим політиком та мудрим законником, розумів, до чого рухається протистояння. Як розповідають його близькі, В.Мусіяка часто не спав ночами, слідкуючи за подіями на Євромайдані, і боляче переживав, коли почали гинути люди.

В умовах жорсткого протистояння прізвище В.Мусіяки експлуатувалося в інформаційних маніпуляціях. Так, на початку лютого 2014р. на електронні адреси народних депутатів від його імені розсилалась інформація з

⁴¹ Руденко Л. Віктор Мусіяка: Конституційна асамблея – завіса для втілення змін, розроблених на Банковій. – Ракурс, 15 березня 2013р., <https://racurs.ua/ua/202-viktor-musiyaka-konstytuciyna-asambleya-zavisa-dlya-vtillennya-zmin-rozroblenyh-na-bankoviy.html>.

⁴² Портников В. Важко сказати, яка Конституція зараз діє – Мусіяка. – Радіо Свобода, 28 червня 2013р., <https://www.radiosvoboda.org/a/25030891.html>.

⁴³ Руденко Л. Віктор Мусіяка: Конституційна асамблея – завіса для втілення змін, розроблених на Банковій.

посиланням на інтерв'ю, яке начебто він дав ЗМІ, на тему шляхів виходу з “політико-правової кризи”. А саме як за один день змінити Конституцію: начебто він запропонував запросити Конституційний Суд до сесійної зали Парламенту, далі нардепи ухвалюють новий Основний Закон, потім за одну-дві години КСУ мав дати позитивний висновок, депутати – прийняти остаточну редакцію, а Президент відразу підписати. Тоді В.Мусіяка емоційно зреагував: “Не знаю, на що розраховували автори фальшивки, але ту ахінею, яку вони виклали від мого ім'я, я, природно, не міг нести навіть у неприйнятному стані”⁴⁴.

Криваві події у центрі столиці 20 лютого 2014р. вразили В.Мусіяку. Показово, що емоції навіть проривалися у його статтях. Зазвичай вони були витримані у нейтральних тональностях. А ось у статті початку березня, присвяченій юридичним аспектам відставки В.Януковича з поста Президента України, В.Мусіяка у притаманному йому стилі виклав свою аргументацію на підтримку дій Верховної Ради і при цьому вказав, що попри всі події “звання Президент України” за ним залишається, значить у новій Конституції треба передбачити процедуру позбавлення. А ось закінчується текст неочікуваною, але чеканною фразою: “Але пам'ять про “Небесну Сотню” завжди нагадуватиме про час владарювання цієї людини”⁴⁵. А у 2017р. він оцінить події так: “Лише жертвний спротив суспільства виявився здатним зупинити повне скочування України до встановлення одноосібної диктатури, усунути від влади режим В.Януковича, відновити демократичні засади функціонування влади, відкрити перспективи подальшого розвитку демократії і громадянського суспільства через удосконалення Основного Закону”⁴⁶.

У березні 2014р. Українська держава вперше за свою новітню історію опинилася під загрозою руйнації. Росія завершувала операцію з окупації АР Крим, роздмухувала сепаратистські проекти на Сході та Півдні країни, а вздовж міждержавного кордону відмобілізоване російське військове угруповання було готове до широкомасштабного вторгнення в Україну. За три місяці В.Мусіяці мало виповнитися 68 років, він полишив відносно спокійне професорське життя і повернувся до активної суспільно-політичної діяльності – став експертом Центру Разумкова.

⁴⁴ Депутатам розсилають фальшиве інтерв'ю Мусіяки про спосіб швидкого прийняття нової Конституції. – Дзеркало тижня, 11 лютого 2014р., https://zn.ua/ukr/POLITICS/deputatam-rozsilayut-falshive-interv-yu-musiaki-pro-sposib-shvidkogo-priynyattya-novoyi-konstituciyi-137235_.html.

⁴⁵ Янукович сам позбавив себе звання легітимного президента. – Дзеркало тижня, 6 березня 2014р., https://zn.ua/ukr/LAW/yanukovich-sam-pozbaviv-sebe-zvannya-legitimnogo-prezidenta-_.html.

⁴⁶ Антологія конституційного процесу в сучасній Україні, с.511.

Показово, що один з перших публічних виступів В.Мусіяки в новій якості був присвячений проблематиці децентралізації – наразі це вважається однією з найбільш успішних реформ, проведених Україною після Революції Гідності. 24 квітня на конференції з питань децентралізації державної влади (організованої Центром Разумкова, Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства у співпраці з Посольством Швейцарської Конфедерації в Україні) він виголосив доповідь “Розширення повноважень місцевих громад у проекті змін до Конституції України”.

Поряд з аналітичною роботою В.Мусіяка активізував експертну взаємодію з органами державної влади з оперттям на інтелектуальний та інституціональний потенціал Центру Разумкова. У жовтні 2014р. В.Мусіяку призначено членом Ради з питань судової реформи, яка стала консультативно-дорадчим органом при Президентові України⁴⁷. У 2014-2015рр. він за квотою Верховної Ради входить до Конкурсною комісії з висунення кандидатур на посаду директора Національного антикорупційного бюро України.

Інтенсифікується й громадська діяльність: у 2014р. В.Мусіяка стає членом Піклувальної Ради Асоціації правників України. У жовтні того ж року Асоціація нагороджує його своєю найвищою нагородою – відзнакою “За честь і професійну гідність” (щорічно присуджується юристу, який має бездоганну репутацію та значні професійні досягнення).

У березні 2015р. в Україні активізується конституційний процес. Президент П.Порошенко утворив Конституційну Комісію, в якій В.Мусіяка працює заступником голови⁴⁸. У ній він проводить свою традиційну лінію – принципи вище політичної доцільності. Так, він єдиний член комісії серед науковців, який утримався під час фінального голосування за зміни до Конституції. Врешті – вийшов з її складу на знак протесту.

Значною мірою результати праці в Конституційній Комісії В.Мусіяка виклав в аналітичних доповідях Центру Разумкова та їх публічних обговореннях на круглих столах і мас-медіа. У 2015р. була оприлюднена доповідь “Конституційний процес в Україні: нові реалії, нові виклики, нові підходи”. У ній проаналізовані наслідки перших спроб ревізії конституційних засад державної влади у 2000-2014рр., наведені ключові проекти та підходи до “модернізації” Основного Закону, викладені

⁴⁷ Указ Президента України “Питання Ради з питань судової реформи” №826 від 27 жовтня 2014р.

⁴⁸ Указ Президента “Питання Конституційної Комісії” №190 від 31 березня 2015р.

оцінки і пропозиції до законопроектів з реформування Конституції, ініційовані П.Порошенком⁴⁹. А у 2016р. презентована Аналітична доповідь Центру Разумкова “Конституційний процес: поточний результат, ризики і перспективи”, у якій проаналізовано стан реформування конституційних засад судової влади, результати конституційного процесу, окреслені його перспективи. Особлива увага була приділена проблемам змін до Конституції, пов’язаним з дотриманням прав, свобод і обов’язків людини і громадянина⁵⁰.

У 2015р. В.Мусіяка долучився також до проекту Центру Разумкова “Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити”. У його рамках була розглянута еволюція партійної системи України у 2010-2015рр., процеси всередині політичних партій, поточний стан партійної системи України.

Відзначимо, міжнародну активність В.Мусіяки. У січні 2016р. у рамках IX Форуму Європа-Україна (м.Лодзь, Польща, організатор – польський Інститут східних досліджень) разом з колегами з Центру Разумкова презентує аналітичну доповідь “Україна 2015-2016: випробування реформами”. У квітні 2016р. він узяв участь як науковий консультант з правових питань Центру Разумкова у запуску проекту Ради Європи “Підтримка впровадження судової реформи в Україні”. Його метою була підтримка незалежності, справедливості та ефективної судової влади шляхом надання допомоги Україні у впровадженні реформ сектору правосуддя відповідно до стандартів та рекомендацій Ради Європи. У рамках цього проекту у 2017р. Центром Разумкова була підготовлена доповідь “Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України”, де В.Мусіяка виступив автором-укладачем. У ній були представлені результати досліджень того, як впроваджувалися конституційні зміни в частині правосуддя і статусу Конституційного Суду, викладено аналіз нормативних положень, які визначають новий статус КСУ, названі головні проблеми впровадження конституційних приписів у сфері правосуддя, контролю дотримання Основного Закону суб’єктами влади, запропоновані засоби їх подолання⁵¹.

⁴⁹ Конституційний процес в Україні: нові реалії, нові виклики, нові підходи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2015р., №4-5, с.2-43, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD153-154_2015_ukr.pdf.

⁵⁰ Конституційний процес: поточний результат, ризики і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2016р., №6-7, с.2-21, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD163-164_2016_ukr.pdf.

⁵¹ Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України. – Центр Разумкова, 2017р., http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Sud_reform.pdf.

У 2018р. була презентована Аналітична доповідь Центру “Аналіз процесу впровадження конституційних змін щодо правосуддя”, підготовлена за активної участі В.Мусіяки. У ній проаналізовано стан імплементації конституційних змін щодо правосуддя, викладно аналіз проблем імплементації конституційних змін щодо статусу Конституційного Суду України⁵².

У травні 2017р. побачило світ видання, яке виходило далеко за межі поточного експертного аналізу і мало фундаментальне наукове значення на стику конституційного права, державного управління, історіографії – “Антологія конституційного процесу в сучасній Україні”. У ньому В.Мусіяка

виступив автором-укладачем. Мету видання він сформулював так: “сприяти формуванню національної науково-дослідницької правової традиції неупередженого та чесного аналізу й об’єктивної оцінки практики сучасного українського державотворення, зокрема – самої його серцевини – конституційного процесу”⁵³. Сучасний конституційний процес В.Мусіяка розділив на чотири періоди: (1) 1989-1996рр. – трансформація конституційних засад від Конституції УРСР до ухвалення

Конституції України 1996р.; (2) 1997-2006рр. – фактично від референдуму 2000р. до вступу у повну силу конституційної реформи 2004р.; (3) 2007-2013рр. – “антиконституційний переворот В.Януковича”; (4) 2014-2016рр. – відновлення Конституції в редакції 2004р. та пошук шляхів до модернізації Основного Закону. Для кожного періоду наведена “хронологія подій” (фактично, це були відповідні науково-аналітичні напрацювання Центру Разумкова, коментарі самого В.Мусіяки, а також матеріали його колег) та підібраний корпус документальних джерел (нормативно-правові акти, дотичні до конституційного процесу, конституційні проекти, висновки Венеціанської Комісії та Конституційного Суду України тощо).

Протягом 2017-2018рр. В.Мусіяка брав участь у підготовці аналітичних доповідей Центру Разумкова “Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України”⁵⁴, “Політична культура і парламентаризм в

⁵² Аналіз процесу впровадження конституційних змін щодо правосуддя. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2018р., №1-2, с.2-55, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD173-174_2018_ukr.pdf

⁵³ Антологія конституційного процесу в сучасній Україні, с.14.

⁵⁴ Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2017р., №1-2, с.2-61, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD169-170_2017_ukr.pdf.

Україні: сучасний стан та основні проблеми”⁵⁵, “Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади”⁵⁶. У квітні 2017р. узяв участь у знаковій Міжнародній конференції “Україна 2016-2017: прогрес, можливості, виклики” у Вашингтоні (організована Центром Разумкова спільно з *Atlantic Council*).

На початку 2019р. В.Мусіяка взяв участь у надактуальному проекті Центру Разумкова “Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання”⁵⁷, знаковою частиною якого стала його стаття “Окремі аспекти державно-правових рішень щодо окупованих районів Донбасу”⁵⁸.

Останнім проектом, яким керував В.Мусіяка в Центрі Разумкова, була підготовка Аналітичної доповіді “Першопричини невиконання рішень національних судів в Україні і шляхи вирішення цієї проблеми”⁵⁹. Дослідження проводилося в рамках проекту Ради Європи “Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини”. У доповіді представлені основні першопричини невиконання судових рішень у трьох категоріях (соціальні спори, трудові спори та рішення щодо юридичних осіб, відповідальність за які несе держава, або щодо держави безпосередньо), а також інші проблеми, пов’язані зі статистикою та реєстром судових рішень.

Символічно, що вже після раптового уходу В.Мусіяки з життя побачило світ видання Центру Разумкова, присвячене майбутньому Української

⁵⁵ Політична культура і парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2017р., №3-4, с.2-111, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD171-172_2017_ukr.pdf. Також у цьому журналі вміщено експертне інтерв’ю В.Мусіяки (с.122-124) та стенограма його виступу на Фаховій дискусії Центру Разумкова “Політична культура українського суспільства і стан парламентаризму на сучасному етапі: проблеми і тенденції розвитку, шляхи удосконалення” (с.132).

⁵⁶ Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2018р., №3-4, с.2-92, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD175-176_2018_ukr.pdf.

⁵⁷ Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2019р., №1-2, с.2-109, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD177-178_2019_ukr.pdf.

⁵⁸ Мусіяка В. Окремі аспекти державно-правових рішень щодо окупованих районів Донбасу. – Національна безпека і оборона, 2019р., №1-2, с.168-172, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD177-178_2019_ukr.pdf.

⁵⁹ Першопричини невиконання рішень національних судів в Україні і шляхи вирішення цієї проблеми. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2019р., №3-4, с.2-40, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD179-180_2019_ukr.pdf.

держави – “Україна після виборів: суспільні очікування, політичні пріоритети, перспективи розвитку”⁶⁰.

Наведений перелік проектів та доробок В.Мусіяки в Центрі Разумкова є далеко не вичерпним. Протягом понад шести років він брав участь у підготовці щорічних аналітичних підсумків і прогнозів, які регулярно готує *think tank*⁶¹. Був помітною медійною фігурою.

Колеги по Центру Разумкова згадують В.Мусіяку як знакову та надзвичайно цікаву особистість. Наведемо спогади деяких з них (у алфавітному порядку).

В.Замятін (директор політико-правових програм Центру Разумкова): “Хочеться побажати, щоб студентам усіх правових спеціальностей на життєвому шляху зустрівся “свій Мусіяка”, щоб вони вчилися на його працях. Я був знайомий з Віктором Лаврентійовичем задовго до його приходу в Центр Разумкова, ще з журналістських часів, коли той був заступником спікера Верховної Ради. Він дуже просто себе поводив. Його можна було зупинити в коридорах Парламенту і вільно поспілкуватися. Разом з тим, відчувалося, що це людина, у якої були принципи. І він був принципово негнучкий, коли справа стосувалася прав людини, питань верховенства права, дотримання конституційних прав та обов’язків. Він вирізнявся загостреним відчуттям верховенства права і був безкомпромісним до “договорняків”. У спілкуванні з колегами відзначався надзвичайно ввічливою тональністю.

Відзначу його експертний професіоналізм: у кожному матеріалі, який писав чи редагував В.Мусіяка, була чітка постановка проблеми та окреслені шляхи її вирішення, вказував, що потрібно зробити і які наслідки з цього будуть. Це був підхід справжнього правознавця, який вболівав за державу. При цьому Віктор Лаврентійович чудово розумів, що таке людський фактор і як він впливає на політичний процес”.

М.Мельник (2012р. - березень 2014р. – науковий консультант з правових питань Центру Разумкова, з 2020р. – член Ради Центру Разумкова): “Віктор Мусіяка – це людина з честю. Вдумливий, з неординарним баченням проблем, він був нетиповий для харківської юридичної школи. Ми були знайомі ще з його роботи в Парламенті. Він був надзвичайно демократичний заступник голови Верховної Ради. Наприклад, на цій посаді у нього було відрядження до США – летів сам, сам ніс валізи, жодної показної демонстрації влади чи марнославства. Але за всієї толерантності та м’якості,

⁶⁰ Україна після виборів: суспільні очікування, політичні пріоритети, перспективи розвитку. – Центр Разумкова, 2019р., http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Koalits_Ugoda.pdf. У виданні міститься також додаток, у підготовці якого брав участь В.Мусіяка, “Угода про коаліцію депутатських фракцій “Європейська Україна”: підсумки реалізації в оцінках експертів”, http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Koalits_Ugoda_dodatok.pdf.

⁶¹ Щорічні аналітичні підсумки і прогнози Центру Разумкова. – Центр Разумкова, <http://razumkov.org.ua/vydannia/shchorichni-analitychni-pidsumky-i-prohnozy>.

Віктор Лаврентійович міг бути категоричним. Мав хист залишатися чистим у брудній політиці. Будучи на високій посаді ставав на місце людини, щиро переймався чужими проблемами. Особливо відзначу його чесність.

Кажучи про роботу в Центрі Разумкова, В.Мусіяка додав фундаментальності та системності у правовий напрям. Будучи суддею Конституційного Суду, я неодноразово звертався до Віктора Лаврентійовича, щоб звірити підходи, отримати пораду, почути аргументи з багатьох ключових питань. І це робили інші судді КСУ. Його поважали і політичні опоненти, і дослухалися колеги-фахівці. Міг з ходу не давати відповіді, а взяти час подумати, щоб дати більш глибоке осмислення питання”.

В.Омельченко (директор енергетичних програм Центру Разумкова): “Честь та порядність для В.Мусіяки були вище політичних ігор. Це людина, яка жила більше ідеями, чим матеріальними повсякденними речами. Віктор Лаврентійович як щирий конституціоналіст мав надзвичайну повагу до Конституції. Був глибокого занурений у тему, як виконувати конституційні норми у звичайному житті, вважаючи, що без цього успішна держава не можлива. Переживав як виконується, точніше не виконується Конституція. Дуже близько брав до серця те, що політичні еліти все більше відходять від Конституції і все більше роблять ставки на групові інтереси та “політичну доцільність”.

У колективі був дуже доброзичливий та неконфліктний, міг об’єднати багатьох людей. Поводив себе на рівних з усіма людьми, ніколи нікого не принижував. Дуже працьовитий. Дорожив кожною хвилиною. Його унікальність – політична незаангажованість: був здатний дивитися на право не з точки зору політичних інтересів, а з точки зору верховенства права та справедливості”.

М.Пашков (співдиректор програм зовнішньої політики та міжнародної безпеки Центру Разумкова): “В.Мусіяка відзначався надзвичайно поважним ставленням до людей. Виховати це майже неможливо, це вроджена, природна якість. Це внутрішня культура інтелігента з великої літери. У нього не відчувалися ні на мить “чиновницького підходу”, зарозумілості наукового чи політичного діяча. Одна з останніх праць Віктора Лаврентійовича в Центрі Разумкова була присвячена дослідженню Мінських домовленостей та особливого порядку самоврядування в ОРДЛО (зараз бачимо, яке це надзвичайно важливе, складне та актуальне питання). Ми кілька разів з Віктором Лаврентійовичем обговорювали текст, і я звернув увагу на його поважне ставлення до співрозмовника та високу культуру дискусії. Говорячи про його тексти, відзначу наукову доброчесність і скрупульозність”.

П.Пинзеник (генеральний директор Центру Разумкова): “В.Мусіяка – позитивна натура, дуже зважена та доброзичлива людина. Люди з такою вдачею рідко зустрічаються. Мені пощастило познайомитися з Віктором Лаврентійовичем у 1997р., коли я стажувався у Верховній Раді як студент

юридичного факультету Ужгородського державного університету. Він був моїм першим керівником у Парламенті, і навіть більше – яскравим прикладом, яким саме має бути керівник. Відчувалася повна відповідність його особи тому місцю і посаді віце-спікера, на якій він працював. Його коло спілкування становили зубри української політики, які стояли у витоків новітньої української державності. Віктор Лаврентійович об'єднував досвід цілого покоління української політики. До речі, у його кабінеті я познайомився з журналістом Г.Гонгадзе.

При всьому цьому В.Мусіяка залишався людиною, знав і спілкувався на рівних з усіма, хто працював поряд з ним. Тверезо оцінював потенціал людей. За його порадою я поступив в аспірантуру та став займатися викладацькою роботою. Він був фантастичний співрозмовник, часто давав новий погляд на начебто добре відомі історичні та політичні події. Не було великої дистанції, але ти відразу розумів, що його рівень вищий. Фамільярність стосовно Віктора Лаврентійовича – це останнє, що могло співрозмовнику спасти на думку. Викликав повагу однією своєю поведінкою. Те, що він уже увійшов в історію української держави, було зрозуміло за його життя. Зараз мало політиків, які відповідають тій планці, що завдав В.Мусіяка”.

А.Рачок (радник президента Центру, 1999-2020рр. – генеральний директор Центру Разумкова): “В.Мусіяка був професіоналом найвищого ґатунку. Коли в березні 2014р. М.Мельник перейшов до Конституційного Суду, виникла потреба знайти наукового консультанта з правових питань. Фахівця вищого калібру, ніж В.Мусіяка, тоді на цю посаду не було у принципі. Задовго до цього він був учасником наших заходів і друкувався у журналі “Національна безпека та оборона”. Світоглядно Віктор Лаврентійович був на одних позиціях з Центром Разумкова. Це був природний взаємний рух назустріч. Підкупало те, що В.Мусіяка був великий державник. Знав на пам'ять текст Конституції. Філігранно володів матеріалом. Не було мабуть такого дня, щоб з ним не консультувалися, – і політики першої величини, і колеги по юридичному цеху, а високопоставлені закордонні правники під час робочих візитів до України обов'язково зустрічалися з В.Мусіякою.

Спостерігаючи за спілкуванням Віктора Лаврентійовича з молоддю, можу стверджувати, що відчувалася жага ділитися з ними знаннями та досвідом. Більше того, В.Мусіяка жодного разу під час спілкування (чи то з робочих питань, чи з будь-яких інших) не виявив неповаги, зверхності чи нетерпіння.

Відзначався принциповістю, у дискусіях був великим інтелектом. У нього були опоненти, але не було ворогів”.

П.Стецюк (з грудня 2019р. – науковий консультант з правових питань Центру Разумкова): “В.Мусіяка був конституційним романтиком. За своєю юридичною (т.зв. “вужчою”) спеціальністю Віктор Лаврентійович був

цивілістом, і до українського Парламенту він прийшов уже відомим на той час фахівцем з цивільного права. Можна сказати, що, порівняно з іншими юридичними спеціалізаціями, цивілісти є дещо “м’якшими” як юристи, адже вони найбільше займаються захистом людини, її майнових та особистих прав. Коли ж цивілісти “приходять” до конституційного права, то це щось інше, ніж, наприклад, “прихід” тих же адміністративістів чи спеціалістів з кримінального права. Цивілісти привносять у конституційне право гуманістичну складову. І їх присутність більш ніж органічно вписувалася в український конституційний романтизм першої пол. 1990-х років. А ще В.Мусіяка, особисто для мене, був людиною із щирою українською вдачею, із глибокою українською душею і добрим українським серцем. В його серці завжди була Україна”.

В.Юрчишин (директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова): “У В.Мусіяки не було жодного сумніву в тому, що Україна має великі перспективи та гарне майбутнє. Я познайомився з Віктором Лаврентійовичем у Центрі Разумкова. Відразу стало зрозуміло, що він дуже фахова людина, яка володіє широким світоглядом, органічно поєднує теорію та практику, тонко розуміє взаємовплив економіки, політики та культури. А те, що В.Мусіяка пройшов фундаментальну наукову школу, зближувало наші позиції. Відчували інтелектуальну та культурну спорідненість. Спілкування з ним одночасно було постійним відкриттям і задоволенням. Мав високу інтелектуальну спроможність, відразу визначав серцевину проблеми, окреслював варіанти розвитку подій. Водночас міг щиро дивуватися, як інші люди – широкий загал чи політики – не розуміють, як йому здавалося б, простих речей або наслідків їх дій. Він був щирий патріот, і це можна сміливо написати з великої літери”.

Ю.Якименко (президент Центру Разумкова): “Віктор Лаврентійович дуже болісно сприймав новини, які несли шкоду держави, це був його особистий біль. Останнім часом, після приходу нової владної команди, він дуже переживав за цілісність конституційного поля держави, побоюався непередуманих “реформаторських” конституційних ініціатив. Був дуже уважний до процедур внесення змін до Конституції, вкрай негативно ставився до порушень Регламенту роботи Верховної Ради, якими б добрими намірами вони не виправдовувалися.

Як експерту Віктору Лаврентійовичу була властива ґрунтовність та глибина. Він був дуже уважний до деталей, мав широкий світогляд, дійсно енциклопедичні знання, завжди знаходив історичні аналогії сучасним подіям. Мав унікальну рису бачити підводні камені та розпізнавати “приховані” наміри політиків – наприклад, розширення повноважень президента через закони та підзаконні акти. Охоче брався за складні, але потрібні для держави та суспільства проблеми. Можна згадати, який величезний обсяг фактологічної

та емпіричної роботи він здійснив, працюючи над Антологією конституційного процесу в Україні або досліджуючи проблему виконання рішень ЄСПЛ. З останніх напрямів його досліджень у Центрі відзначу розробку В.Мусіякою бачення майбутньої конституційної реформи, опубліковане вже після його уходу з життя. Це бачення довго не втратить актуальності та практичної цінності.

Як з людиною з ним було легко спілкуватися, він був надзвичайно доброзичливим і завжди готовим допомогти. З 2014р. ми працювали з Віктором Лаврентійовичем в одному кабінеті, і наше спілкування давало нові ідеї, стимули до роздумів. Він мав бездоганне почуття гумору. Охоче йшов на дискусію, був відкритим до думок інших, але ніколи не поступався принципами. В.Мусіяка був патріотом, державником і дуже небайдужою людиною”.

Віктор Мусіяка пішов з життя 22 липня 2019р. У некрологах ЗМІ він згадувався переважно як один із співавторів Конституції України. Показово, що за два місяці – 24 вересня – за ініціативою його колишніх учнів, які працювали у прокуратурі Миколаївської області, на фасаді Криничанської загальноосвітньої школи було відкрито пам’ятну дошку. Під час шанування його пам’яті зібралось більше половини жителів села, де виріс В.Мусіяка. У планах – клопотатися у Міністерстві освіти та науки про присвоєння школі його ім’я – і це, як-то кажуть, ініціатива знизу, від серця.

Вище викладено багато подій та ситуацій, які характеризують особистість В.Мусіяки. Однак формат біографічної “розвідки” не дає повною мірою показати рельєфність і багатогранність його натури. Тому далі наведемо спостереження щодо рис характеру В.Мусіяки, якими поділилися його родина, друзі, колеги.

Насамперед – порядність. Для політика був навіть занадто порядний: якщо питання було токсичне чи неетичне, вважав за краще відійти від нього, ніж замазуватися, які б здобутки чи політичні дивіденди воно не обіцяло. Не вважав, що гарна мета виправдовує погані засоби. Відповідно, за ним не було будь-яких поганих шлейфів.

Надзвичайна людяність. У будь-яких ситуаціях залишався людиною. Яку б посаду не обіймав, ніколи не рвав відносини, не демонстрував якусь свою вищість. Багато з тих, хто спілкувався з В.Мусіякою, вказували, що не знали жодної людини, з якою він посварився.

В ідеологічній площині був таким собі “демократичним лібералом”. Виступав за максимальну дерегуляцію, рівність учасників, диспозитивність.

Інтелігентність. За будь-якої конфліктної ситуації ніколи не припускався образ. Коли був незгодний, умів акуратно відмовити, а не відштовхувати негативом. Емоції зазвичай тримав усередині себе, ніколи не кричав.

Любив гарно одягатися, мав дуже гарний смак і незвичайний талант знаходити добротні речі за відносно невелику ціну. При цьому ніколи не допускав китчу.

Мав пристрасть – книжки. Колекціонував літературу про політику, економіку, юриспруденцію, політичну філософію, філософію права, мемуари. З художньої літератури любив наукову фантастику. Але не тільки колекціонував книжки, але й уважно їх читав – у багатьох книжках збереглися його численні закладки.

Хобі. Крім шахів, уже у зрілому віці захопився більярдом, а саме його різновидом снукером. І у цьому не було нічого дивного – цей вид інколи називають “шахами з шарами”. Його постійним спаринг-партнером був перший декан правничого факультету Києво-Могилянської академії В.Сущенко. Любив дивитися змагання з великого тенісу та гольфу. Гарно малював, при цьому не аматорськи, а в академічному стилі.

Сім’янин. Був дуже відданий родині. Серйозно ставився до батьківських обов’язків. Як відзначив один з друзів, “обожнював своїх дівчат”. Його дружину Галину Сергіївну часто запитували: “де ти знайшла останнього у світі мамонта”. Завжди з трепетом згадував батька й матір, сестер. І унікальне явище – зі своєю тещою був “душа в душу”.

Специфічно ставився до своєї медійності. Його стиль можна назвати “публічна непублічність”. До особистого життя не допускав зовнішнього втручання. Його друзів можна порахувати на пальцях.

Був віруючою, але не релігійною людиною. Уникав обговорення цієї теми. Наприкінці життя ходив до храму Феодосія Печерського (УПЦ-КП) (розташований поряд з Центром Разумкова). Одночасно намагався досягнути межі та можливості людської природи, тому інколи заглядавав через книжки в інші духовні практики та езотеричні напрями.

Не любив – недорікуватості, особливо в письмовій мові, брехні та підступності, марнославства та позірної “зірковості”.

Ось такою Людиною був науковець, правник, співтворець Конституції, віце-спікер Верховної Ради, політик, законодавець, науковий консультант з правових питань Центру Разумкова, мудрець Віктор МУСІЯКА.

